

עיצומו של יום

הרב אורי שרקו

עיון בעבודת כהן גדול ביום הכיפורים

ראשי פרקים:

- א. אז ועכשיו
- ב. לפני ולפנים
- ג. פרה וכפרה
- ה. יחידה
- ו. שרשרת
- ז. סיני ומקדש
- ח. יום השמיני
- ט. גורלות
- י. עזאזל

אז ועכשיו

לא הרי יום הכיפורים בזמן הזה, כהרי יום הכיפורים בזמן שבית המקדש היה קיים. בימי אבותינו, היה כל משא הכפרה מוטל על כתפי הכהן הגדול לבדו, בעוד שבימינו, כל אחד ואחד אחראי ישירות ובאופן בלעדי לכפרת עוונותיו.

להבחנה זו השלכות הלכתיות, רעיוניות ואף חוויתיות. בזמן המקדש, כל העוונות הקלים, כלומר כל מצוות העשה (שאינן בהן כרת) ומצוות לא תעשה שאינן בהן כרת או מיתה (מלבד שבועת שווא ושקר), מתכפרים על ידי שעיר המשתלח, אפילו לא עשה תשובה¹. משום כך, היה יום הכיפורים ליום שנוח לחוות אותו, ונשאר הלב פנוי לקיום מצות מציאת אשה:

לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן... וחולות בכרמים... בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך.

(תענית פ"ד מ"ח)

1. עיין רמב"ם הלכות תשובה פ"א ה"ג.

כמו כן הוקדש היום ללימוד תורה: "ההולך להקביל פני אביו או פני רבו או פני מי שגדול ממנו, עובר עד צווארו במים ואינו חושש" (יומא עז, ב).

התמקדותו של היום במקדש בלבד הייתה כל כך חזקה, שכשבימי עזרא הסופר כשחזר העם בתשובה, נתאספו בראש השנה לעצרת גדולה ועשו את חג הסוכות בעסק גדול. ואילו יום הכיפורים לא הוזכר כחלק ממהלך תשובתם (עזרא פרק ח).

על מנת להתקרב להבנת העניין, נשים לב לכך שבזמן המקדש הקשר בין הנפשות היה שונה מבימינו. התודעה הראשונית של האדם הייתה שייכותו אל הכלל, ואילו אישיותו הפרטית המבודדת בתוך עצמה הייתה היסוד המשני של ההכרה². מתוך כך מובן כיצד יכולה אישיות אחת, הכהן הגדול, לפעול כלב האומה. באופן שתשובתו הינה תשובת האומה כולה (וידוי הכהן הגדול הנאמר "על לשון כל ישראל" - רמב"ם הל' תשובה פ"א ה"ב), ועבודתו מכפרת על הכל.

לעומת זה בימינו, שאין הכלל מופיע בכל תוקפו, היחיד עומד לבדו מול חטאו, וכל מעמסת ריצוי בוראו מוטלת עליו. על כן, הוא המחויב לחולל בקרב ליבו פנימה את כל סדר העבודה של הכהן הגדול³. מכאן נובע הקושי הרב של תהליך הכפרה בזמן הזה, ואופיו המאיים של יום הכיפורים, המלווה בבכיה רבה.

מכאן למרכזיותו של סדר העבודה בתפילת היום, המבטא את געגועינו לצביונה הכללי של התשובה, הנובע ממדרגת חיים שנעלמה מתוכנו.

אך למרות ההבדל הקוטבי בין שני אופני עבודה אלו, אנו יכולים להסיק גם על הדמיון שביניהם, והוא שהנעשה בתוכיות הנפש בזמן הזה, הוא הנעשה בעולם בזמן שבית המקדש קיים. כך שאם נתבונן כראוי בעבודת הכהן הגדול, נלמד גם לעניין דרכי עבודתנו אנו ביום הכיפורים.

לפני ולפנים

כל טומאה וכל חטא נעוצים ביסודו של דבר בהתרחקות ממקור החיים. שכחת האלוה וההסתבכות בענפים הרחוקים של המציאות, הם היוצרים את אותה האטימות בנפש שחש החוטא, ואת אותה הרגשת העדר המשמעות המפעפת בכללות הבריאה.

2. עיין אורות עמוד ק"א.

3. כך למשל, נהג האר"י שלא לישון בליל יום הכפורים, כדרך שנהג הכהן הגדול.

מתוך כך, מובן באופן כללי, שתהליך הכפרה הינו תהליך של השבת ענפי המציאות אל שורשם על מנת להחיותם ולטהרם. וכלשון רבינו הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל: "חזרתנו אל עצמיותנו, זה המכפר".

ואכן רואים אנו חוט החורז את כל מועדי התשובה: ראש השנה, יום הכיפורים ושמחת תורה⁴, שבשלושתם העבודה חודרת לפני ולפנים: על תקיעת שופר של ראש השנה נאמר: "כיון דלזכרון הוא, כבפנים דמי" (ראה"ש כו, א), ביוה"כ הדבר כפשוטו, שכהן גדול נכנס לפני ולפנים, ובשמחתה של תורה, הלא אמרו חכמים: "יקרה היא מפנינים - מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים" (סוטה ד, ב).

פרה וכפרה

תהליך ההיטהרות מתקיים בשני תחומים: הטומאה והחטא. עבור הראשון ניתנה מצוות פרה אדומה, ובעבור האחרון מצוות עבודת כהן גדול. בשניהם נדרשה הפרשה לכהן העושה אותן: "שבעת ימים קודם לשרפת הפרה מפרישין כהן השורף את הפרה מביתו ללשכה שעל פני הבירה" (פרה פ"ג מ"א):

'שבעת ימים קודם יום הכיפורים מפרישין כהן גדול מביתו ללשכת פרהדרין' (יומא ב, א). ושניהם ממקרא אחד נלמדו: 'כאשר עשה ביום הזה (=הפרשת אהרן ובניו שבעת ימים טרם כניסתם לעבודה), צוה ה' לעשות לכפר עליכם'. 'לעשות' - אלו מעשי פרה, 'לכפר' - אלו מעשי יום הכיפורים.

(יומא ב, א)

הטומאה נובעת מהשתלטות כוחות הטבע הפראיים על צלם אלהים שבאדם, כהשתלטות הנחש הקדמוני - היסוד הטבעי בנפש האדם, על הנפש החיה שבאדם, שבגינה נגזרה מיתה וטומאת מתים על כל החיים. על כן, יש לצאת מתוך הקודש - הלשכה שעל פני הבירה, אל מחוץ למחנה, מקום שליטת כוחות הטומאה, ומתוך טהרת המקדש נשאב את הכח המבטל את טומאת המוות מיסודה (עיין אורות עמ' כו). על כן מכוון מעשה הפרה מול בית קודשי הקדשים "אל נכח פני אהל מועד" (במדבר יט, ד). התנועה של מעשה הפרה היא משורש החיים החוצה, אל עולם העשייה: לעשות - זהו מעשה פרה⁵.

4. כדברי רס"ג שהובאו ברד"ק על הושע ב, יג. ועיין טעם לש"ד לר"א בן אמוזג דפ"ר עמ' 8.

5. נראה לומר שזה המובן מהגמרא ביומא ב, ב, שבפרה קדם 'צוה' (הקודש השורשי שממנו באים הציווים) לעשייה, בעוד שביום הכיפורים קדמה עשייה לצוה'.

לעומת זאת, ההיטהרות מן החטא הינה תהליך דו-כיווני. שעיר אחד נעשה בפנים ודמו מוזה לפני ולפנים, והשני משולח לעזאזל, אל מקום שלטון הכוחות הקמאיים של הבריאה בכל אכזריות פראותם. ועל כך נעמוד להלן.

יחידה

השיבה אל מקור החיים תובעת התייחדות של הכהן עם עצמו, על מנת להתחבר אל שורש נשמתו, שבה עומד הוא לבדו לפני בוראו, מדרגת ה"יחידה" שבחלקי הנפש. גם המקום בו נעשית עבודה זו, קודש הקדשים, הינו ייחודי ושורשי: "שמשם הושתת העולם", וכמו כן, היום חייב להיות מיוחד ושונה מכל מועדי השנה.

נקודה זו האחרונה, מתבארת בסוגייה הראשונה במסכת יומא, בה דורשת הגמרא את המקור בכתוב להפרשת כהן גדול מפרישת אהרן בימי המילואים. בגמרא מתבאר ייחודו של יום הכיפורים כיום ההתמקדות בשורש, בעשרה אופנים (!) ואלו הם:

1. ודאות - "ואימא כפרה דקרבנות (להצריך פרישה לכהן המקריבים)? מי ידעינן הי כהן מתרמי דבעי ליה פרישה?".
2. היחידות - "ואימא רגלים? דנין מדבר הנוהג פעם אחת בשנה".
3. הפרדיות - "דנין פרישת שבעה ליום אחד ואין דנין פרישת שבעה לשבעה" (להוציא חג המצות וחג הסוכות).
4. הבדידות - "ואימא שמיני (של חג)? דנין דבר שאין קדושה לפניו".
5. המיעוט - "ואימא עצרת? דנין פר אחד ואיל אחד, לאפוקי עצרת דשני אילים נינהו, דתרוייהו חובת היום נינהו".
6. הפרטיות - "ואימא ראש השנה"? דנין מפר ואיל שלו (במילואים וביוה"כ יש פר ואיל הבאים מממונו של כהן גדול), לאפוקי עצרת וראש השנה דציבור נינהו".
7. הבלעדיות - "למ"ד משל ציבור משלך אני רוצה יותר משלהם - בזמן שאין עושין רצונו של מקום" (והוא מתאים ליום שבו מכפרים על כך שאין עושים רצונו).
8. הכפרה - "דנין פר לחטאת ואיל לעולה - לאפוקי ר"ה ועצרת דתרוייהו עולות נינהו".
9. עבודה בכהן גדול.
10. עבודה תחילה - "שהיא עבודה ראשונה שהוטלה בכהן גדול בקרבנות צבור" (רש"י שם).

כל אלה מורים על מגמה של הצטמצמות החיים לקראת שיבתם אל שורשם⁶.

6. ולפי עניית דעתי מכוונים הדברים כנגד ע"ס מתתא לעילא, כש 2-3 כנגד נו"ה, וד"ל.

שרשרת

כאשר מתבוננים בסדר העבודות - שסדרן מעכב: "ואם הקדים בהן מעשה לחבירו לא עשה כלום" (רמב"ם עבודת יוה"כ פ"ה ה"א) - רואים שהן מסודרות כדמות חוליות בשרשרת. האחת מתחילה ואינה מסתיימת עד שלא החלה העבודה הבאה לאחריה או אפילו שתי העבודות הבאות אחריה. הדוגמאות המורות על כך:

1. קרבן מוסף של יום הכיפורים - מורכב מפר ואיל ושבעה כבשים לעולה ישעיר אחד לחטאת. אך סדר הקרבתם הוא שהפר והכבשים ניקרבים תיכף אחר תמיד של שחר, ואילו השעיר והאיל מוקרבים רק אחרי קריאת התורה כשנסתיימה יוב עבודת היום.

2. פר כהן גדול - עליו הוא מתוודה פעמיים. אך אין הווידי השני סמוך לראשון, אלא אחד לפני הטלת הגורלות ואחד לאחריה. ומזה את דמו בקודש הקדשים, אך אינו עושה זאת עד אחר שהקטיר את הקטורת לפני ולפנים, ובינתיים מוסר את הדם לחבירו שממרט בו. ואע"פ שעליו להזות מדמו גם על הפרוכת, ממתין עד שישחט את השעיר של שם ויזה מדמו לפנים. כמו כן, ניתוח הפר ושריפתו ייעשו רק אחרי שילוח השעיר לעזאזל.

3. שעיר של שם - הגורל מוטל עליו בין שני וידויי הפר, אך אינו נשחט עד אחרי הקטורת הפנימית והזיית דם הפר בקודש הקדשים. ואין מזין את דמו על הפרוכת אלא אחרי הזיית דם הפר על הפרוכת, ואין שורפין אותו אלא אחרי שילוח חבירו למדבר.

4. שעיר המשתלח - גורלו בין וידויי הפר, ואינו משתלח עד לאחר כל העבודות הנעשות בפנים בקטורת, בפר ובשעיר הפנימי.

5. הקטורת הפנימית - מתחילה בלקיחת גחלים מהמזבח החיצון, ממשיכה בהקטרה לפני ולפנים, ואין מעשיה מסתיימים עד לאחר כל סדר היום, בהוצאת הכף והמחתה מבית קודש הקדשים.

6. איל של כהן גדול ואיל העם - נשחטים אחרי הקרבת שעיר המוספין. אילו קרב תחילה, אע"פ שאינו בכלל המוסף, ואיל העם קרב אחרי. אך מנחתם, וכן נסכי כל המוספים, אינם קרבים אלא לאחר הקרבת אמורי החטאות.

כל אלא מורים בעליל על כוונה אחת כוללת לכל סדר העבודה: קישור חלקי המציאות זה לזה מהחוץ אל הפנים, והפקת עוצמה מכפרת מהפנים אל החוץ.

סיני ומקדש

נחלקו רבותינו בתלמוד (יומא ג, ב - ד, א) בשאלת המקור לפרישת כהן גדול שבעת ימים. רבי יוחנן למד מפרישת אהרן ובניו בימי מילואיהם, וריש לקיש למד מפרישת משה לפני עלייתו אל הר סיני.

על פי הנראה, משמעות המחלוקת היא השאלה מהו היסוד שאליו יש לשוב על מנת לכפר, האם אל התורה שניתנה בסיני או אל הסגולה הישראלית שנתגלתה בהשראת השכינה במעשיהם של ישראל במשכן.

נתבונן מעט בשיטת רבי יוחנן, המשווה בין עבודת יום הכיפורים לחנוכת המשכן, שהיא העיקרית בסוגייה דיומא.

יום השמיני⁷

על יום חנוכת המשכן נאמר:

אותו היום היתה שמחה לפני הקב"ה כיום שנבראו בו שמים וארץ. כתיב הכא 'ויהי ביום השמיני' (ויקרא ט, א) וכתיב התם 'ויהי ערב ויהי בקר יום אחד' (בראשית א, ה).

(מגילה י, ב)

חנוכת המשכן מהווה איפוא סיום למעשה בראשית. יום התחלת העבודה, שהיה גם יום גילוי השכינה לעיני כל העם, מכונה בפרשת נשא "יום הראשון" (במדבר ז, יב), כנראה על שם היותו מעין יום הראשון למעשה בראשית, ואילו בויקרא (ט, א) נקרא "יום השמיני". אם נתייחס ברצינות לפשט דברי חז"ל, יוצא שהוא נקרא כך לא משום שהוא שמיני למילואים, כי אם משום שהוא יום השמיני לבריאה. בסימונו של כל יום ממעשה בראשית נאמר "ויהי ערב ויהי בקר" יום פלוני. אך לא מצאנו שיסיים הכתוב את מעשה היום השביעי במילים "ויהי ערב ויהי בקר יום השביעי" כפי שמתבקש מסגנון הפרשה. אין זאת אלא שיום השביעי טרם הסתיים, כך שכל משך הזמן של ההיסטוריה האנושית הוא המכונה "יום השביעי", ובו מתרחשת פרשת התמודדות האדם עם אתגר השלמת הבריאה, כשהכלי לכך הוא קיום מצוותיה של התורה. לפיכך, "יום השמיני" הוא המצב העתידי, עולם הבא, בו הסתיימה מלאכת ההיסטוריה בהצלחה ונפגשים בו הבורא והנברא פנים אל פנים. מצב זה הושג במקצת במקדש: "יראה כל זכורך את פני

האדון ה' " (שמות לד, כג), כך שהכניסה אל מקום הקודש מהווה מעין מעבר מהיום השביעי העולם הזה - אל היום השמיני - העולם הבא.

מתוך כך, יעלה בידינו להבין שני עניינים הקשורים בכניסה לבית קודשי הקדשים. האחד, שהשמחה העיקרית ביום הכיפורים הייתה דווקא על צאתו של כהן גדול מן הקודש ולא על כניסתו. כי כניסתו הייתה מעין יציאתו מן העולם, כך שלא באה לישראל כל תועלת ממנה⁸, אבל יציאתו הייתה מעין תחיית המתים ממש. נראה שזאת גם הסיבה לכך שהיו קושרים חבל ברגלו, על מנת שלא יתנתק כליל מהעולם הזה. העניין השני, הוא הפיתוי הצדוקי שלא להישמע לתורת משה בשעת ההקטרה לפני ולפנים. הרי מצוות התורה ניתנו לשם הצלחת העולם הזה כדי להגיע לחיי העולם הבא (עיין ספ"ד בהל' יסוה"ת), ואינן משמשות אלא בעולם הזה, ולעולם הבא - "מצות בטלות לעתיד לבא" (נידה סא, ב). על כן משביעין (מלשון 'שביעי') את הכהן שלא ישנה מדברי חכמים בשעה שנכנס לבקר ביום השמיני, על מנת שהארת היום השמיני לה הוא זוכה, תשפיע את זיווה על עולמו.

הדבר החל כבר בחנוכת המשכן. במשך שבעת ימי המילואים, המקבילים באופן תמציתי לשבעת ימי בראשית, נאמר: "ויעש אהרן ובניו את כל הדברים אשר צוה ה' ביד משה" (ויקרא ח, לו) - "להגיד שבחן שלא היטו ימין ושמאל" (רש"י שם). כי היום השביעי הוא תחום סמכותה של תורת משה, מה שאין כן ביום השמיני, שם מצוות בטלות ועל כן הורו נדב ואביהוא הלכה בפני רבם וקרבו לפני ה' ולא שבו. ולדורות נאמר "אחרי מות שני בני אהרן" שלא יבוא אהרן אל הקודש בלא סדר עבודת יום הכיפורים.

כל זאת נרמז בצורה תמציתית בברייתא ביומא (ד, א):

אהרן פירש שבעה ושמש יום אחד, ומשה מסר לו כל שבעה כדי לחנכו בעבודה. ואף לדורות כהן גדול פורש שבעה ומשמש יום אחד, ושני תלמידי חכמים מתלמידיו של משה - לאפוקי צדוקין - מוסרין לו כל שבעה כדי לחנכו בעבודה.

8. מה שאין כן עבור הכהן הגדול שזכה במעמד זה להתפשטות הגשמיות ולביטול ישותו לגמרי, וסימן לדבר הכתוב: "וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבואו לכפר בקדש עד צאתו" (ויקרא טז, יז) שיש בו לכאורה סתירה פנימית. הלוא לפחות אדם אחד נמצא באהל מועד, והוא הכהן הגדול עצמו! אלא שבאמת חדל הוא מלהיות אדם באותה שעה.

גורלות

הטלת הגורלות היא חלק מעבודת היום, ואף על פי כן הקלפי המשמש לעבודה זו, של חול הוא (הל' עבודת יוה"כ ג, א). רואים כאן איחוד מופלא בין הקודש היותר נשגב ובין החולין הרחוק ביותר לכאורה מן הקודש - האקראיות של הגורלות. נראה ששורש הדבר נעוץ באופיו של הגורל שהוא למעלה מהחוקיות הדטרמיניסטית. ויאה לו ליום שבו הכל שב אל השורש, שתשמש בו הנהגה שורשית, שמקורה מהעולם שקדם לגבולות ההווה המשועבדת לחוקים, וממילא קדם גם לחטא. אותו מצב עליון משקף גם את המעמד בו אין עדיין הבדל בין חולין לקודש, כמשמעות הביטוי "קודש קדשים" המציין איחוד הקודש והחול.

אותה הנהגה שורשית ונסתרת פעלה בימי הפורים, כששם שמיים הגלוי נעלם אז מן העולם ומן המגילה, והופל "פור הוא הגורל", כלומר הוא הגורל הידוע מיום הכיפורים.

עזאזל

שלוש עבירות ישנן שהן שורשי כל הקלקולים שבעולם: עבודה זרה, שפיכות דמים וגילוי עריות. ואת תיקונן השרישו באומתנו שלושת אבותינו. יצחק אבינו תיקן את שפיכות הדמים כשמסר עצמו לשחיטה ונאמר בו "אל תשלח ידך אל הנער" (בראשית כב, יב), ואת זכותו זאת אנו מזכירים לפני ה' בראש השנה. יעקב אבינו תיקן יצרא דגילוי עריות, שמיטתו שלימה (ועיין הרחבת העניין בפרי צדיק לפרשת ויצא, אות ד), ועל ידו זכינו לחג הסוכות "ויעקב נסע סכתה" (בראשית לג, יז).

אך המידה הבאה לידי ביטוי ביום הכיפורים היא מידתו של אברהם אבינו, שנלחם בעבודה זרה. שהרי כל כוחה של עבודה זרה הוא בהצבת אלטרנטיבה לעבודת ה', כשהיא מעמידה בפני האדם את העובדה שקיימים כוחות הפועלים מחוץ לכלכלת הקודש.

הטלת הגורלות על השעירים, כשגורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל, מה שנראה במבט ראשון כמרכיב אלילי ח"ו בעבודת המקדש, היא באמת הנצחון המוחלט על האלילות ועל אמונת השניות. שהרי ברגע שפרנסתם של הכוחות העומדים מחוץ לקודש מסופקת במצות ה', מתברר שהכל נתון לממשלת ה' ושמלכותו בכל משלה, ואין מקום לעבודה זולתו. "אם רעב שנאך האכלהו לחם, ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חתה על ראשו" (משלי כה, כא-כב).

אלה מקצת מן הרעיונות שיש להתבונן בהם בדבר עבודתו של כהן גדול ביום הכיפורים, במהרה תתחדש, יראו עינינו ויגל לבנו. אמן ואמן.

